

A magyar határőrizeti struktúra változásai és a déli határszakasz

*Suba János*¹

Amióta az államok kialakultak – tértől és időtől függetlenül – mindig valamilyen határőrizetet valósítottak meg. Most, abban az évben, amikor a határőrség megszűnt, feladatait átvette a rendőrség, nem hasztalan visszatekinteni az elmúlt időkre. Ez az időszak nagyon izgalmas a magyar határőrizet szempontjából. Ugyanis a dualizmus korában, a két világháború között és a kommunista diktatúrában Magyarország más-más határőrizeti modelleket testesített meg.²

A határőrizet felépítését és így tevékenységét az adott állam belpolitikai helyzete, és ezzel összefüggésben a szomszédos államokkal való viszonya, és a korszak technikai szintje határozza meg. Mindig az adott állam belpolitikai viszonyai a legfontosabbak.

Az egyes modelleket következő szempontok alapján tudjuk összehasonlítani: a határőrizeti feladatoknak az aktuális jogrendszerben való elhelyezése, a határőrizeti tevékenységet megvalósító szervezetek jellegét és viszonyukat az állam más alrendszereihez, a határőrizetben tevékenykedők létszámát és feladatuk jellege, a határforgalom nagysága és jellege, a határőrizeti tevékenység ellátásához igénybe vett terület kiterjedése. A dolgozat terjedelmi korlátai miatt a teljes összehasonlításra nem vállalkozhat.

1. A dualizmus korszaka

A kiegyezéstől az első világháborúig terjedő időszakban Európa-szerte a határőrizet liberális gyakorlata valósult meg. Európában ismeretlen volt a vízum fogalma, hiszen csak az Orosz- és az Oszmán-birodalomba való beutazáshoz volt szükség vízumra. Európa legtöbb országába útlevél nélkül lehetett utazni (SUBA J. 2001a). 1903. VI. törvény kimondta, hogy az ország határainak átlépéséhez nem kell útlevél. Az útlevélkötelezettség kialakítását a kölcsönösség elve alapján az érintett országok tekintetében, illetve a rendkívüli helyzetek kapcsán a kormányzatra bízta. Az útlevelet e jog korlátozásához kapcsolódó adminisztratív következménynek tekintették.

A határőrizetben az alapvető változását a haditechnika és a hadművészet terén bekövetkezett változások idézték elő. A tömeghadseregek kiépítésével, technikai fejlődésével a strukturális és diszlokációs követelmények megváltoztak. Így a hadsereg határőrizeti feladata már nem felelt meg a követelményeknek. Béke időszakban a korszerű haderő felvonultatása a határon értelmetlené vált, mert nem tudta hatékonyan ellátni a határőrizet feladatait. Így a Magyarországon illetve a Monarchiában, Nyugat-Európa országaihoz hasonlóan a határőrizetet nem a haderő valósította meg. A haderőnek nem voltak határőrizeti feladatai sem békében, sem háborúban. Természetesen a kivételes hatalom időszakára vonatkozóan összehangolták a határőrizetet megvalósító rendvédelmi testületek és a határvédelmet kivitelező hadsereg tevékenységét. Azonban – a hadművelési területek kivételével – a Magyar Királyságban a határőrizeti szervek a háború során sem kerültek a haderő alárendeltségébe (PARÁDI J. 1985).

¹ Alezredes, Térképtárvezető HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Térképtár

² A magyar határőrizet történetével is foglalkozó Szemere Bertalan magyar rendvédelem-történeti tudományos társaság - mint alkotó műhely - éves konferenciáin és szakosztályainak előadásain sokszor szerepel határőrizet és határforgalom természetesen más szempontból. Lásd a Rendvédelem-történeti füzetek számaiban Parádi József, Keserű István, Gáspár László, Nagy György, Nagy József, publikációit.

A határőrizet antimilitáns tevékenység volt, ezért ezt a feladatot végrehajtó szervezetek a belügyi és más nem katonai tárcák alárendeltségébe tartoztak. A dualizmus korabeli magyar határőrizet szervezetei voltak: a Magyar Királyi Határrendőrség (451 fő); a Magyar Királyi Csendőrségen belül fegyvernemi jelleggel működő határszéli csendőrség (1052 fő); a Magyar Királyi Pénzügyőrség határszéli szakaszai (500 fő); a vámhivatalok (251 fő); a vesztegintézetek (39 fő); a határmenti erdészeti hatóságok (350-450 fő); a határátkelőhelyek humán orvosi állomásai (72 fő); révhivatalok (60-70 fő) (PARÁDI J. 1995).

Az I. Világháború előtt összességében 2775-2885 fő látott el határőrizeti szolgálatot valamely testület tagjaként. Az érintett testületek a határőrizeti feladatkör azon résztevékenységét látták el, amely az alaptevékenységükkel összefüggött. E szervezetek a magyar közigazgatás szerves részét képezték. A dualizmuskori politikai vezetés a határőrizetnek nem tulajdonított akkora jelentőséget, hogy a végrehajtását önálló szervezetben egyesítse.

Az 1905-ben felállított határrendőrség új állomást jelentetett a dualista Magyarország határőrizetének fejlődésében. A kiegyezést követően az első szervezet volt, melyet – az ország teljes határszakaszára kiterjedően – határőrizeti céllal állítottak fel. A határrendőrség, azonban fennállása idején nem volt képes a teljes határőrizetet önerőből végrehajtani. A határrendőrség a határőrizetet irányította, végrehajtani azonban csak a határforgalom ellenőrzését tudta és a határőrizettel kapcsolatos nyomozati munkát végezte.

A zöld határőrizet gerincét ellátó határszéli csendőrség és határmenti pénzügyőr szakaszok a határ menti néhány km-es mélységben – amely a terep jellegétől függően 5 és 20 km között mozgott – látták el a feladatukat. Az úgynevezett zöld határőrizet két lépcsős volt, az egyik lépcsőt a pénzügyőrség, a másik lépcsőt a csendőrség adta. Mindkét lépcsőn belül – a határsértők valószínűsíthető mozgási irányában – több vonalas járőrözést biztosítottak a határmenti pénzügyőr szakaszok, illetve csendőrőrök. A csendőr- és a pénzügyőr járőröknek egymással látó és hallótávolságban kellett mozogniuk. A kishatárforgalmat a határszéli csendőrség felügyelte (PARÁDI J. 1985).

A dualizmus időszakában a határőrizettel kapcsolatos legfontosabb feladatokat törvényekben szabályozták. Nem a határőrizet állt a jogszabályi rendezések középpontjában, hanem azok a témák, amelyek a jogosultságokból fakadtak, mint a kivándorlás, a külföldieknek a magyar korona országai területén való lakhatása, stb. A határőrizet csupán e jogosultságok kezelésének tekintették, természetesen megfelelő jogszabályi korlátok között. Az alacsonyabb és a magasabb jogszabályok a határok átlépésének a könnyítésére irányultak. A nem szabályszerű határátlépést nem tekintették súlyos bűncselekménynek, csupán pénzbírsággal sújtották. Korlátozták azoknak a számát, akik a határforgalomban nem, vagy csak külön engedéllyel vehették részt. (pl.: kiskorúak és gyámság alatt állók, kötelező katonai szolgálatukat ellátók, jogerősen szabadságvesztésre ítélték, stb.) Akiknek a külföldre utazáshoz mégis útlevélre volt szüksége, azoknak az utiokmányokhoz jutását igyekeztek megkönnyíteni. Az útlevél kiállítására jogosult hatóságok száma széles körű volt. E hatóságok nem is tagadhatták meg az útlevélkérelmeket, amelyeket egyébként indokolni sem kellett, kivéve a már említett okokat (BENCSIK P. 2003). Az általános alapelv volt, a jogosulatlanok kiszűrése. A határon történő átlépésének a megakadályozása nem nehezíthette meg a véletlen személyek utazását, határátlépését. Ezt az alapelvet a határforgalom ellenőrzését, a zöld határ őrizetét és a határrend betartását szabályozó alacsonyabb rendű jogszabályokban is igyekeztek érvényre juttatni.

A határmenti településeken lakó hivatalos személyek és házuk népe utiokmány nélkül is átmehetett a határ túloldalán elhelyezkedő szomszédos településre. A határmenti lakosok számára kedvezményes határátlépési lehetőségeket biztosítottak. Innen

származik a kishatárforgalom megnevezése. A kishatárforgalmi utiokmánnyal a túloldaltól érkezők a határ mindkét oldalán 40 km-es sávban mozoghattak. Kishatárforgalmi utiokmányt azok számára is kiállítottak, akik ugyan nem a határ mentén laktak, de a határ túloldalán elintézni való ügyük akadt. A határ túloldalán földbirtokkal rendelkezők pedig szerszámaik és terményük után vámot nem fizettek, földjeiket a legrövidebb úton közelíthették meg, sőt amennyiben birtokukat az államhatár átszelte vagy azzal érintkezett a saját földjükön bármikor átlépheték a határt (SUBA J 2005a). A lakosság többsége - mivel a jogszabályok az érdekeit védték- jogkövető magatartást tanúsított.

A korabeli magyar határőrizetet hasonlóan napjaink Európai Uniójához csupán a Magyar Királyságnak az Osztrák-Magyar Monarchia határaival megegyező szakaszán kellett megvalósítani. A Magyar Királyság és az Osztrák Császárság között a határok nyitottak voltak. A két társország közötti határvonalat – úgy, mint az Európai Unió tagországainak a schengeni egyezmény által szabályozott belső határvonalainak átjárhatósága tekintetében –bárhon átlépheték a két állam polgárai ellenőrzés nélkül. A Monarchia Osztrák Császárság határaival egybe eső szakaszát az osztrák örökös tartományok szervezetei őrizték. A császárság határőrizeti tevékenységének döntő elemét ugyancsak a rendőrség és a csendőrség képezte.

A déli határszakasz kiemelt jelentőségű volt a felmerülő kulturális, vallási etnikai problémák miatt (CSÜLLÖG G. 2007). A határőrizeti tevékenység a román-magyar és a szerb-magyar határszakaszon a határ menti néhány km-es sávban valósult meg. A hágók és a folyami átkelőhelyek szakaszain végeztek rendszeres tevékenységet, ahol valószínűsíthető volt a határsértők mozgása. E térségek általában ritkán lakottak, a kevésbé megművelt területek voltak. Nem volt érvényben mozgáskorlátozás, a földek művelését sem korlátozták.

A dualizmus kori magyar határőrizetet a liberalizmus és a racionalizmus jellemezte, amely takarékos és hatékony volt. Össze tudta egyeztetni a birodalmi (Osztrák-Magyar Monarchia) és a hazai (Magyar Királyság) érdekeit. A kormányzat érdeke az volt, hogy a határon szűrjék meg a nemkívánatos forgalmat, ugyanakkor a lakosság széles rétegeinek az utazását ne korlátozzák. A dualizmus alatt kialakult kishatárforgalom megteremtésével olyan precedens teremtettek, amely később teljesebben ki és felszámolni is csak ideiglenesen sikerült. Ennek az volt az oka, hogy lokális gazdasági és etnikai érdekeket érvényesített, szemben a központi elvárásokkal.

2. A két világháború közötti Magyar Királyság időszaka

Az I. világháború nyomán Európa-szerte alapvetően megváltozott a határátlépések jellege. A jogi szabályozás megváltozott. A kölcsönösség elve alapján a kormány kénytelen volt az útlevél-kötelezettséget általánossá tenni. Általánossá vált az útlevél, sőt sok esetben a vízumkötelezettség is. Az útlevélkiadás bürokratikussá vált. Beszűkülte az útlevelek területi és időbeli hatálya (BENCsik P. 2003). A határok átjárhatósága a mérséklődött az utódállamokban fellángoló sovinizmus miatt. A vonatkozó magyar törvények nem változtak. Az 1939. évi honvédelmi törvény csak a határőrizet honvédelmi vonatkozásait szabályozta (SUBA J. 2005b.)

A Trianoni békediktátum után új helyzet állt elő a magyar határőrizetben, egyrészt a magyarság saját magával vált határossá, a határ túlsó oldalán is magyarok voltak, másrészt szerves gazdasági tereket és rokoni kapcsolatokat vágott ketté az új határ. Ennek az abszurd helyzet kezelésére nyújtott lehetőséget a kishatárforgalom. A magyar kormányok arra törekedtek, hogy a szomszédos országokkal szerződéseikben rögzítsék a kishatárforgalom szabályait. Igyekeztek egységes elveket követni és rendet kialakítani, melyet alapvetően sikerült is megvalósítani, bár az eltéréseket nem sikerült teljes

mértékben kiiktatni. Összességében sikerült olyan helyzetet kialakítani, amely enyhítette a trianoni békediktátum káros hatásait a határ mentén. (SUBA J. 2005a, 2001b). Ez bürokratikusabb volt, mint az I. Világháború előtti és kiterjedése is kisebb volt, csupán a határvonaltól számított 5-20 km széles sávra terjedt ki. Feladatát mégis betöltötte, lehetővé tette, hogy a birtokosok ne szakadjanak el birtokuktól, a rokoni kapcsolatok fenntarthatók legyenek, a megtermelt javak eljussanak a piacra (SUBA J. 2005a).

A két világháború közötti időszakban módosult a határőrizetnek a haderőhöz fűződő kapcsolata, amelyet az ország megváltozott helyzete befolyásolt. Az önállóvá vált ország határőrizeti szervei lényegében kettős feladatot láttak el. Egyrészt – legális feladatként – megvalósították az államhatár őrizetét, ennek részeként a zöld határőrizetet és a határrend betartatását, valamint a távolsági- és a kishatárforgalom ellenőrzését. Másrészt – rejtett feladatként – a szervezetük álcájában katonai erőket rejtettek el a határ mentén. E katonai erők feladatát alkotta az ellenséges támadás első csapásainak a felfogása és az ellenséges előrenyomulás lassítása a honvédség fő erőinek megérkezéséig. E célból a magyar haderő 1/3-a, minden harmadik gyalog ezred a határőrizeti szervek (Magyar Királyi Vámőrség, majd Magyar Királyi Határőrség) fedésében tevékenykedett. (SUBA J. 2007a).

A magyar határőrizeti szervek működési területét a határöv volt, amely két részből állt, a határsávból és a határkerületből. A határsáv az államhatár mentén húzódó 500, majd 100 méter széles területsávot jelentett. E sávba a határőrizeti szervek állományán kívül mindenki csak engedéllyel léphetett be. A határsáv azonban a határt őrző szervezeteknek nem a teljes működési területét képezte. A határsáv mögött, az ország belseje felé eső területen helyezkedett el a határkerület. A határkerületnek az ország belseje felé eső vonala képezte a határöv belső végét. A határkerületben a határőrizeti szervezetek (Vámőrség, Határőrség, majd Határőrszolgálat) más a társ rendvédelmi szervezetek határmenti alakulataival közösen láttak el határőrizeti szolgálatot (SUBA J. 2006a). A határöv az ország teljes szakaszára kiterjedt, keskenyebb és ellenőrizhetőbbé alakult a dualizmuskor elődénél (SUBA J. 2001b).

A magyar határőrizetben 1921 és 1932 között – a Vámőrség működésének idején – összesen 9 213 fő vett részt. A határőrizetben részt vevő szervezetek voltak: a Vámőrség (4 040fő); az Államrendőrség (1 640fő); a Csendőrség (2 108fő); a Pénzügyőrség (825fő); a vámhivatalok (600 fő). 1932-től a Vámőrséget a Határőrség váltotta fel 7 314 fővel, így a magyar határőrizetben részt vevők száma 1932-től 1938-ig 12 487 fő volt (PARÁDI 1995).

A körülményekből fakadóan a magyar határőrizet militarizálódott. Végül 1938-tól honvéd határőrszolgálat elnevezéssel a nem határvédelmi erőket is beolvasztották a haderőbe. Ezzel viszont a Magyar Királyi Honvédség feladatától rendszeridegen tevékenységet ellátó szervezet is a véderő részévé vált.

A határőrszolgálatok határszolgálatos része, akik a határőrizeti feladatokat ellátták, 9 475 főt tett ki. A terület-visszacsatolások nyomán a magyar állam határait 14 048 fő őrizte, ha csak a határőrszolgálat létszámnövekedést vesszük figyelembe. A visszacsatolások nyomán megnőtt államhatárokon azonban a határőrizetben résztvevő társszervezetek is nagyobb létszámmal vettek részt. Ebből fakadóan a terület-visszacsatolások után 22 628 fő vett részt a magyar határőrizetben (PARÁDI J. 1995).

A határőrszolgálat fokozottabban ellenőrzött terület volt. A határövre vonatkozó speciális - korábban ismeretlen – rendeleteket hoztak, amelyek megnehezítették a kérdéses területen lakók életét (Pl.: a csempészárúk forgalmazásának korlátozása, vámjövendéki felügyelet alá helyezés, stb.). A kishatárforgalmi lehetőségek kiszélesítése: határutak használata, túloltdali közszolgáltatások igénybevételek lehetősége, stb. elviselhetőbbé tette a rokoni és gazdasági szálak határvonal általi elvágását (SUBA J. 2005a, 2001b).

1939-ig sem a határőrizeti, sem a határvédelmi erők tevékenységét nem jellemezte a határmenti térségek természeti környezetében való beavatkozás. Azonban a szomszédos

kisantant államok Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia védelmi vonalat épített ki a határain (SUBA J. 2005c).

3. 1945 – 1989 határőrizet szocialista szakasza

1945-1949 közötti időszak önálló szakasznak tekinthető, ugyanis az előző időszak igen sok vonását magán viselte, és jelentős változásokon ment át. Ez az átmeneti időszakban a határőrséget - mint a honvédelmi struktúra részét - ütőképes, megbízható katonai erővé kellett tenni, minden mást ennek rendelték alá. 1946. március 11-i HM rendelet alapján 14 nap alatt határportyázó századok számát 27-ről 50-re emelték, 14 határvadász zászlóaljba szervezve. Így a 6588 fős határőrség, amely a 13 500 fős honvédség közel felét tette ki, a baloldal hatalmi harcának erős fegyverévé vált (GÁSPÁR L. 2005).

A határforgalom 1945. második felére megindult, ekkor válik szét a határőrizet és határforgalom ellenőrzésére. A határvadászok mellett megjelent egy másik határőrizeti szervezet is, a határrendőrség, amely a rendvédelem rendszerébe tartozott. 1946 januárjáig - a határrendőrség teljes megszervezéséig - a határvadász alegységek is folytattak utas- és áruforgalom ellenőrzést. A határőrség nagy átfogó razziákon keresztül megeremtette a határvidék közbiztonságát, visszaszorította a csempészt és megerősítette a lakossággal való kapcsolatot (KESERŰ I. 1985).

1945. augusztus 17-én felállított határrendőrség a belügyi tárca szervezetében és a rendőrség többi részétől elkülönülten jött létre, tehát a m. kir. határrendőrséghez hasonlóan, a rendvédelem részét képezte. Még a határrendészeti kapitányságok felállítása a monarchia határrendőrségét idézte. A két szervezet közötti közös vonás csupán a határőrizeti feladatok ellátása volt. A határőr csapatok határőrizeti és kishatárforgalom ellenőrzési feladatokat láttak el, addig a határrendőrök elsősorban a távolsági határforgalom ellenőrzését végezték és csak kisebb mértékben kapcsolódtak be az egyéb határőrizeti feladatok teljesítésébe. Így a két szervezet között bizonyos mértékű rivalizálás volt, amelyet a határrendőr szervezet megszűnése folytán szűnt meg. Ez a kettősség azt mutatta, hogy a polgári magyar állam természetes fejlődése során kialakult határőrizeti megoldás (rendészeti testület) nem bizonyult zsákutcának, az még mindig tovább él, csupán még nem adottak a visszaalakulás feltételei, másrészt előrevetette a határőrizeti fejlődés további tendenciáját (PARÁDI J. 2005).

Az ötvenes években a szovjet érdekszférába tartozó magyar kommunista vezetés biztonságpolitikájára a feszült kül- és belpolitikai helyzet hatására a katonai-, védelmi jellegű feladatok, elvárások voltak a meghatározóak. A Határőrség tevékenységét a fegyveres erők részeként, katonai jelleggel, közvetlen pártirányítással végezte. Az ország nyugati és déli államhatára mentén elsődleges feladattá vált a szovjet tömb határvonalának hermetikus lezárása. A politikai céloknak, a szovjet és koalíciós érdekeknek teljesen alárendelve alakították ki a határőrizet rendszerét, súlyozták az erőket, eszközöket az akkori "ellenségkép"-nek megfelelően a nyugati és déli határokra. A hadművelési elképzelés alapján kidolgozott tervekben fontos szerep jutott a magyar-jugoszláv határszakasz megerősítésének, műszaki biztosításának, illetve később a határszakaszon kiépített erődépítési vonalnak.

Elsőnek az ország déli határainak műszaki biztosítása, drótkadályokkal való lezárása történt meg. Ez a műszaki akadály egy- és kétsoros drótkerítésből állt. 1949 nyaráig 227,5 kilométer kettős drótkerítést és 194,55 kilométer egyes drótkerítést építettek meg. Ezt később kiegészítették aknazárral. 1949-ben a 2 millió aknából álló aknamezőket a drótkadályok közé telepítették. 1955 végéig folyamatos volt a határzárak kiegészítése, átépítése, és az aknásítás és az aknasűrűség növelése (SUBA J. 2005d).

A veszélyesebb iránynak ítélt nyugati és déli határszakaszok őrszeinek létszámát felemelték 33fősre. Ezen őrsök határszakasza kisebb, létszáma viszont közel kétszerese volt a más viszonylatú őrsökének. Ez számottevő erőösszpontosítást eredményezett. Ekkor az átcsoportosított erőkből egy teljes zászlóalj-parancsnokságot, 5 új határvadász századparancsnokságot, valamint 36 őrsöt állítottak fel, a belső átcsoportosítások mellett. Emellett a már meglévő 5 déli viszonylatú zászlóalj parancsnokság közvetlen alárendeltségében egy-egy 22 fős tartalék őrsöt állítottak fel, amelyek nem volt saját őrizendő határszakaszuk, és még működési területük sem. A zászlóaljparancsnok a határőrizeti helyzet függvényében alkalmazta őket. A főerőkifejtés délre való áthelyezése olyan mértékű volt, hogy 1949 végén már a zászlóaljknál lévő állomány 50 %-a déli, 20 %-a nyugati és 30 %-a az összes többi viszonylatban teljesítette feladatát. Így a jugoszláv határ mentén három, nyugaton két lépcsős határőrizeti rendszer alakult ki, ami az adott időszak vezetési, technikai, stb. viszonyai közepette meglehetősen jó hatékonysággal működött (GÁSPÁR L 2005).

1949 decemberében a határőrség – amely mindig is a kommunista párt befolyása alatt volt – kivált a honvédség kötelékéből és az Államvédelmi Hatóság alárendeltségébe került. A határőrségnek a totális államvédelmi rendszerbe illesztése váratlanul, előkészítés nélkül és rövid idő alatt 1949. utolsó két hetében ment végbe. 1951 végére kialakult az a határőrizeti szervezet, amely lényegében a szovjet határőrség szervezetének másolata volt. E szerint a határőrség az államvédelmi szervezetbe illeszkedett, országos parancsnokságra (és ennek közvetlenjeire), továbbá határőr kerületekre, még tovább zászlóaljakra, majd őrsökre és forgalomellenőrző pontokra tagozódott. 1951. február 1-jével a határőrség átvette a volt határrendőrség feladatának, állományának és eszközeinek nagy részét. Az ekkor kialakított szervezeti struktúra kisebb-nagyobb változtatásokkal lényegében az 1980-as évek végéig fennmaradt.

A szervezet további új vonásai voltak a déli és nyugati viszonylatban felállított határ menti felderítő szolgálatok és a műszaki zárrendszert kiszolgáló műszaki alegységek. A tartalékokat tovább erősítették, a déli és nyugati kerületek már tartalék századokat kaptak, sőt délen még a zászlóaljak tartaléka is század erejű volt. Tekintettel a háborús konfliktus feltételezett veszélyére, a déli kerületeket tartalék századaiban, a lövészsakaszok mellé géppuskás és aknavető-szakaszokat is szerveztek. Az őrsök 60, 50, 40 illetve 25 fős szervezetűek voltak. Délen az összes őrs 60 fős volt, de ezeket gyakorta még meg is erősítették. A határőrizet megnövekedett jelentőségét mi sem érzékelteti jobban, mint létszámviszonyainak alakulása. Míg 1945-ben 5000 főre tervezték szervezetét, 1949 végén létszáma 13 000 fő volt, 1950-től a határőrség állománya 17 577 főt számlált, de 1952 végén már a 18 000-et is meghaladta. Ebből 1951 és 1955 között 6400 fő teljesített szolgálatot a déli határon (GÁSPÁR L. 2005).

1950-ben létrehozták a határsáv intézményét. A határsávba hat megye 15 járása került, mintegy 310 településsel. Kiterjedése kb. 9000 km² volt, ez mintegy 290.000 állampolgárt érintett. A határsávban csak erre a célra kiállított igazolvánnyal lehetett tartózkodni. A határvonalon nem hogy átjutni nem lehetett, de meg sem lehetett közelíteni. A határsértést elkövetőkkel, vagy megkísérlőkkel szemben a határőr járőrt széleskörű fegyverhasználati jog illette meg, mely jogok csak a nyolcvanas évek végére csökkentek a minimálisra.

A legveszélyesebbnek ítélt 2446 személyt, családjukkal együtt kitelepítették Elkerülőndő, hogy egy jugoszláv konfliktus esetén, a térség hadműveleti területté válásakor ebből az övezetből a katonai információk szűrődhessenek ki, illetve szabotázsakciók történhessenek (SUBA J. 2007b).

Következő lépésként került sor a Déli védelmi rendszer kiépítésére. Ez a Magyar Népköztársaság és a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság határan mintegy 600 km-es szakaszon 100-160 km mélységben tábori típusú és állandó védelmi építmények

készítését jelentette. Körmentől – Nagylakig készítették el. Kiépítését súllyal a Duna – Tisza közén és a Lenti – Nagykanizsa irányban hajtották végre. A védelmi rendszer részei voltak: az előtér, három védőöv: egy megközelítően jól kiépített fővédőöv, és egy gyengén kiépített második és egy és harmadik védőöv. Ezek mélysége 10-25 km közt váltakozott. Ezt egészítette ki a hadműveleti akadálycsomópontok rendszere, amelyet a határtól számított 60 km mélyséig terveztek kiépíteni. Az első zónában harckocsi elhárító árkok, harckocsi falak, harckocsi buktatók (kövek, vasbeton barikádok) épültek ki. Az utakat, hidakat előkészítették a robbantásra. Ezt egészítette ki az akadályokat tüzzel fedező alegységek tüzelőállásainak kiépítése (SUBA J. 2007b, 2008). Az erődítési munkák 1955. júniusáig tartottak. Ugyanebben az évben kezdődött meg a drótakadályok, aknazárak, és a védelmi rendszer nem állandó létesítményeinek felszámolása (SUBA J. 2006b). Bontásuk 1961 végére - a vasbeton építmények kivételével – befejeződött.

A kishatárforgalmat teljes egészében felszámolták. Az adminisztratív korlátozások miatt visszaesett a határmenti térség gazdasági fejlődése, amelyet már úgysis elvágott a természetes piacától a békediktátum. A kiutazásokat lényegében az állami kapcsolatokra szorították vissza. Az útlevél is csak az utazás időszakában lehetett a kiutazó birtokában.

A határforgalom-ellenőrzés rendszerében is tükröződött a teljességre való törekvés. A koalíciós érdekeknek megfelelően elsősorban a nyugati és déli határainkon kellett megakadályozni, - időigényes és aprólékos ellenőrzéssel, - hogy a kiutazó magyar és más szocialista országok állampolgárai külföldön maradjanak. Ilyen körülmények között természetesen tönkrement a határon átnyúló infrastruktúra döntő többsége.

1953-tól a határőrség szervezetét több lépcsőben erőteljesen leépítették. Ez 1954 -ben az első hullámban több mint 3000 fős csökkentést jelentett. A rendszeresített létszám 1956. december 12-i állománytábla szerint 15 000 fő volt. A főerők kifejtésének irányát a megváltozott katonapolitikai és határőrizeti helyzethez igazították. 1958 végén Jugoszlávia irányában 3 határőr kerület, 56 őr, 5 FEP (forgalom-ellenőrző pont), 3396 fővel hajtotta végre a határőrizeti feladatokat.

Az 1950-es évek végére a Határőrség erőinek zöme a határvonallal párhuzamos területsávban helyezkedett el. Az őrsők, forgalom-ellenőrző pontok a határvonaltól 5 km-es sávban települtek és hajtották végre feladataikat. A közvetlen irányításukat végző zászlóalj, önálló zászlóalj és határőr kerületek általában 20 km-es területsávban helyezkedtek el, főleg nagyobb városokban, esetleg megyeszékhelyeken, a közvetlen alegységek révén ellenőrizve a mélységi területeket. Az őrsők rendszeresített létszáma Ausztria irányában 65 fős, Jugoszlávia irányában 40 fős volt (NAGY J. 2005).

A déli határszakaszon a határőrizet eredményessége lényegesen visszaesett. Ezért 1959-ben 1120 fővel emelték a Határőrség létszámát, a nyugati és déli határszakasz megerősítése céljából. Jugoszláv viszonylatban, 4 970 főre emelték a határőrök létszámát. Így az 1 km-re jutó határőrök száma az előző évi 3,5-ről 6,9 főre emelkedett. Hét új őrsőt állítottak fel, 5 tartalék őrsőt a mélységben és 5 vonatellenőrző szakaszt. 1962-67 között a déli viszonylatban a rendszeresített létszám 681 fővel csökkent (NAGY J. 2005).

1971. július 1-jével szervezeti egyszerűsítést hajtottak végre, erősödött a végrehajtó szolgálat, a mélységi határőrizet szilárdítása érdekében a valószínű mozgási irányokban, nyugati és déli viszonylatban 16 tartalék őrsőt szerveztek, közülük tízet új állomáshelyel. 1974-től 1980-ig csak kisebb szervezeti és létszámbeli módosítások történtek. Megszüntettek őrsöket, a létszámukat pedig a növekvő idegenforgalom miatt új FEP-k megnyitására, illetve a régiók megerősítésére csoportosították át.

Az elszigetelődés hatalmas erőket kötött le. Az államapparátuson belül a határőrizettel foglalkozók létszáma már a két világháború közötti időszakban is jelentősen gyarapodott. A határőrség létszáma folyamatosan emelkedett. Így igyekeztek minél jobban megfelelni a változásainak, az elvárásoknak és követelményeknek. Ezért a Határőrség

szervezetszerű létszáma 1958-tól a 1989-ig közel 4 000 fővel nőtt, és 1989. május 1-jén volt a legmagasabb, 18 941 fő (NAGY J. 2005).

Ezzel egyidőben az ötvenes években radikálisan csökkent a határátkelőhelyek száma, 1959-ben csupán 23 helyen lehetett átlépni az országhatárt. A totális izolációt a hatvanas évekkel kezdődően fokozatos enyhülés váltotta fel. Az 1980-as évtized gyors változásainak, az elvárásoknak és követelményeknek a Határőrség is igyekezett minél jobban megfelelni (NAGY GY. 2001).

A Határőrség történetében 1989-től történelmi jelentőségű változások kezdődtek. Kiderült, hogy a totális határőrizeti rendszer már túlhaladott és további működtetése sem erkölcsileg, sem technikailag nem tartható. A világútleveletről szóló törvény alapján a külföldre utazás gyakorlatilag minden magyar állampolgár számára elérhetővé vált. A magyar törvényhozás bűncselekményből szabálysértéssé enyhítette a tiltott határátlépés minősítését, ennek megfelelően módosult a határőrök fegyverhasználatára. A nyugati és déli határon megszűnt a határsáv és a nyomcsáv. Felszámolták az elavult elektromos jelzőrendszert. Magyarország 1989-ben csatlakozott a menekültek helyzetére vonatkozó 1951. évi Genfi Egyezményhez. A Kormány döntése alapján a Határőrség 1989. szeptember 11-én megnyitotta számukra a nyugati határszakasz határátkelőhelyeit.

A változások új kihívás elé állították a Határőrséget, és szükségessé tették új – az európai normáknak megfelelő – területi, és rendészeti jellegű elöljáró helyező határőrizeti koncepciók kidolgozását. A javaslatot elfogadó kormányhatározat alapján 1990-től megkezdődött a hivatásos határőrizet kiépítése és ezzel együtt a Határőrség szervezetének gyökeres átalakítása. A Határőrség 1990-es évek kezdetén zömme katonai módszerek alkalmazásával, sorállománnyal hajtotta végre az államhatár lehetőleg résmentes őrzését, a határforgalom megbízható, gyors és kulturált ellenőrzését. A Határőrség őrizte a kijelölt BM objektumokat, és mintegy 850 fővel építési feladatot hajtott végre. Valamint felkészült a BM "Mozgósítási" időszaki feladatainak biztosítására, és a határvédelemben való részvételre. Jelentős létszámmal segítette a BM szakirányú feladatokat is (NAGY J. 2005).

1991-ben – a jugoszláv polgárháború kitörése – szükségessé tette akció – később határavadász – századok létrehozását. Az átalakulással párhuzamosan folyamatosan csökkent a sorállományú határőrök száma. Feladatkörüket először a határátkelőhelyeken, majd a zöldhatáron is hivatásos határőrök vették át. A határavadász századoknál szerződéses és hivatásos határőrök teljesítettek szolgálatot. 1998. áprilisában az utolsó sorkatonák is leszereltek a Határőrségtől.

Bővült a Határőrség feladatköre és folyamatosan megszülettek azok a törvények, amelyek már a szervezet részére is szabtak feladatokat. A határvédelmi feladatokat a honvédelmi, az idegenrendészeti feladatokat és jogköröket az idegenrendészeti törvény szabályozta.

A rendőrségről szóló törvény egyes részei a határőrök jogkörét is érintették. A törvényalkotási folyamat során az 1997. évi XXXII. A határőrizetről és a Határőrségről szóló törvény teljessé tette a Határőrség tevékenységét szabályozó jogi háttérrel. A Határőrség nyomozati jogkört kapott az embercsempészés, az úti okmány tekintetében elkövetett közokirat-hamisítás, a határjelrongálás, a fegyveres tiltott határátlépés, a jogellenes belföldi tartózkodás bűncselekmények esetén. Az 1999. évi – a szervezett bűnözés elleni – LXXV. törvény felhatalmazta a Határőrség bünyügyi szerveit a bírói engedélyhez kötött titkosszolgálati eszközök alkalmazására a szervezett bűnözői csoportok elleni hatékony fellépés érdekében.

Az 1989-es 18 941 főnyi létszám 1999. 08. 01-jén 13 700 státusra módosult. Ezzel kellett megvalósítani feladatait. Európa közepén a délkelet-északnyugati irányú nemzetközi migráció tengelyében, alapvetően hivatásos állománnyal, rendészeti és bűnüldözési módszerekkel küzdeni az egyre szervezettebbé váló embercsempészet,

közokirat hamisítás, nemzetközi bűnözés, (kábitószer, fegyver-lőszer, nagy értékű gépjármű) csempészet ellen.

A Schengeni Egyezmény után 1990. január 15-én aláírták a Schengeni Végrehajtási Egyezményt, ami 1995-ben lépett életbe, és gyakorlatilag a schengeni térségben felszámolták a belső határellenőrzést, áthelyezve a hangsúlyt a külső határokra, ahol meghatározott szabályok alapján történik a beutazás és a bevándorlás ellenőrzése. A személyek szabad mozgásának biztosítása érdekében a biztonsági kockázatok kiküszöbölésére közös szabályokat fogadtak el a vízumpolitika, a menekültügy és a külső határellenőrzés területén. Az egyezmény már továbbfejlesztette a megállapodás elgondolásait, és fő célként megjelenítette azt, hogy a közös határokon megszűnik az ellenőrzés, azon bárki, bárhol, bármely időben átléphet (akár az autópályán, akár egy hegyi ösvényen, akár egy folyó partján sétálva). Ugyanakkor szigorú ellenőrzéshez kötötte a külső határokon átlépő személyeket és tárgyakat, valamint olyan, az országok mélységében kialakítandó ellenőrzési módszerek kialakítását tűzte ki célul, mellyel hatékonyan lehet szűrni az országba bejutott illegális migrációt.

A strukturális átalakulás fogalmi szinten is végbement ma már határrendészetről beszélünk. A határrendészet mai fogalmaink szerint az államhatárnak rendjét sértő vagy veszélyeztető cselekmények megelőzésére, felderítésére és megszakítására, valamint az államhatár átlépésének feltételeivel nem rendelkező személyek beutazásának és kiutazásának megakadályozására irányuló tevékenységek rendszere, amely határőrizeti és határforgalom ellenőrzési tevékenységekre osztható. 2004-ben 10 igazgatóság 63 határrendészeti kirendeltséggel végezte feladatát.

A Pécsi Határőr Igazgatóság területén a korábbi 6 határőrizeti és 4 határforgalmi kirendeltség helyett, a továbbiakban 6 határrendészeti kirendeltség működött. A Pécsi Határőr Igazgatóság a - Horvát Köztársasággal közös határszakaszon - Magyar Köztársaság államhatárát 199,913 km hosszan őrzi, melyből 105,063 km szárazföldi, 94,850 km vízi határszakasz, s mely Somogy megyében 57,733 km, Baranya megyében pedig 142,180 km hosszúságú. Határrendészeti vonatkozásban az igazgatóság illetékessége 78 Baranya- és 16 Somogy megyei település közigazgatási területére terjed ki.

2007. dec. 21-én Magyarország csatlakozott a schengeni övezethez. A schengeni külső határokon megmarad a jelenlegi 33 határrendészeti kirendeltség, ott az eddigi előírások szerint zajlik majd az ellenőrzés. A belső határokon - Magyarország és Ausztria, Szlovénia, Szlovákia - ezek a kirendeltségek megszűnnek. A határellenőrzés 2008. jan. 1-én megszűnt. Az útlevél-ellenőrzést egy újfajta, idegenrendészeti, szűrő-kutató tevékenység váltotta fel, mely az országban illegálisan tartózkodók felderítésére irányul. Mindhárom országgal közös határmenti járőrszolgálatot működtet Magyarország; az államhatártól számított 10-10 kilométer "mélységben" vannak vegyes járőrök. Az egyik legnagyobb feladat a forgalom akadályainak megszüntetése a közúti határátkelőhelyeken, miközben kialakítanak egy esetleges - korlátozott időszakra vonatkozó - határellenőrzés visszaállítását lehetővé tévő rendszert is.

Ezzel az indokkal valósult a rendőrség és a határőrség integrációja. Az eddig 10 ezer fős határőrség és a 36 ezer fős rendőrség egyesülésével egy 44-45 ezer fős szervezet alakult meg. Öt ágazat jött létre: bűnügy, közrendvédelem, közlekedés-, igazgatás-, idegen-rendészet és a határrendészet. Öt megyei rendőr-főkapitányságnál alakult ki úgynevezett "létszám feletti létszám". Miniszteri döntés miatt ugyanis a volt határőröknek egykori szolgálati helyük közelében kínáltak munkát.

A déli viszonylatban a horvát állampolgárok továbbra is személyazonosító igazolványukkal léphetnek Magyarország területére, kiegészítve azt egy, a horvát szervek által kiadott formanyomtatvánnyal. A jelenleg alkalmazott gyakorlatnál sérül az a schengeni követelmény, hogy minden átlépő külföldi úti okmányát bélyegezni kell a

határon. Ezt hivatott orvosolni a kiadandó pótlap, melynek lebélyegzésével bizonyított a horvát állampolgárok jogszerű be- és kiléptetése.

Nem szabad azonban elfeledkezni arról, hogy az Európai Unióba való belépésünk, majd a schengeni egyezményhez való csatlakozásunk nyomán előálló határőrizeti változások nem oldják meg a magyarság széttagoltságát, csupán részlegesen. Szerbia, különösen pedig Ukrajna belátható időn belül nem lesz tagja az Európai Uniónak.

A rendszerváltás után majdnem két évtizeddel, illő volna megoldani – legalább a két világháború közötti színvonalnak megfelelően – a délvidéki és a kárpátaljai magyarságnak az anyaországgal való kapcsolattartása fizikai lehetőségét. A felvidéki és az erdélyi határok ellégiesedése nem fedheti el a két jelzet terület lakosságával való kapcsolattartás nehézségeit.

Irodalom

1. BENCsik P. 2003. A magyar úti okmányok története 1867–1945. Bp. 2003.
2. CSÜLLÖG G. 2007. Regionális ütközőterek a Délvidéken (a 19-21. századi folyamatok történeti gyökerei) IN: Gulyás L. – Gál J. (szerk.): *Európai kihívások IV.* Nemzetközi tudományos konferencia. Szeged, 2007. 601-605. p.
3. GÁSPÁR L. 2005. A határőrség szervezeti változásai 1945-1956 között IN: „A Közbiztonság közös Európai örökségünk” Rendvédelem-történeti füzetek. XI. Évf./13. sz. Budapest, 2005. 50-55.p.
4. KESERŰ I. 1985. A határőrség megalakulása és tevékenysége a népi demokratikus forradalom időszakában kandidátusi értekezés (MTA) Kézirat, Budapest, 1985. 144-148. p.
5. PARÁDI J. 1985. A dualista Magyarország határőrizete. 1867-1914. Bölcsészdoktori disszertáció (ELTE BTK). Kézirat. Budapest, 1985.
6. PARÁDI J. 1991. A magyar állam határőrizete 1920-1941. Kandidátusi értekezés. (ZMNE). Kézirat. Budapest, 1991, 13-27.p.
7. PARÁDI J. 1995. A magyar rendvédelem története. Budapest, 1995,
8. PARÁDI J. 2005. A Magyarországi rendvédelem fejlődési tendenciái 1867-1950-ig IN: „A Közbiztonság közös Európai örökségünk” Rendvédelem-történeti füzetek. XI. Évf./13. sz. Budapest, 2005. 84-96. p.
9. NAGY J. 2005. A BM határőrség helye, szerepe, szervezetének változásai a szocialista államhatalomban 1957-től az 1980-as év végéig. IN: „A Közbiztonság közös Európai örökségünk” Rendvédelem-történeti füzetek. XI. Évf./13. sz. Budapest, 2005, 78-83.p.
10. NAGY GY. 2001. A határforgalom változásai és az azt meghatározó főbb tényezők a nyolcvanas évektől napjainkig. A határforgalom. IN:” *Szabad mozgás a Kárpát-medencében.* Rendvédelem-történeti Füzetek X. évf./11. sz. Budapest, 2001. 35-42.p.
11. SUBA J. 2001a. A határszéli forgalom szabályozása Magyarországon a XIX.- XX. században. IN:”*A Nyugati rendvédelem hatása a XIX.-XX. századi magyar rendvédelemre*” Rendvédelem-történeti Füzetek. IX. évf. 10. szám. Budapest, 2001, 167-173. p.
12. SUBA J. 2001b. Kishatárforgalom szabályozása Magyarország déli határán a II. Világháború alatt (Magyar -Horvát határszéli forgalom) (1941-1945) IN: *Az átalakuló Balkán politikai földrajzi kérdései* (II. Magyar politikai földrajzi Konferencia) Pécs, 2001. 64-82 p.
13. SUBA J. 2005a.: Határmenti forgalom szabályozása Magyarországon a két világháború között. IN: *A Kárpát-medence politikai földrajza IV.* magyar politikai földrajzi konferencia Pécs 2004. okt.7-8. (szerk: Pap Norbert - Végh Andor) Pécs 2005. 110-118 p.

14. SUBA J. 2005b. A honvédelmi határsáv Magyarországon 1939-1945 között IN: *"Az ezer éves magyar rendvédelem"* Rendvédelem-történeti füzetek XI. évf./14. sz. Budapest 2005. 133-139. p.
15. SUBA J. 2005c. A kisantant államok határmenti erődvonalai (hatalmi-politikai katonai összefüggései) IN. *„Gyepük, várak, erődítmények és egyéb honvédelmi létesítmények a Kárpát-medencében (895-1920)* Dr.Frisnyák S-Dr.Csuhák Gy. (szerk.:) Nyíregyháza-Zürich 2004. 205.-215. p.
16. SUBA J. 2005d. A szocialista határőrizet egyik eszköze: az aknazár. IN: *„A Közbiztonság közös Európai örökségünk”* Rendvédelem-történeti füzetek. XI. Évf./13. sz. Budapest, 2005 139-1143.p.
17. SUBA J. 2006a. Gyepűtől a honvédelmi határsávig IN: *„A nagy terek politikai földrajza”* V. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia. Pécs. 2006. november (szerk.: Reményi Péter- Szebényi Veronika) PTE TTK FI. Pécs 2008. 405-417.p.
18. SUBA J. 2006b. A Magyarország határán létesített műszaki záruk felszámolása 1956-ban IN: *Hadtörténelmi Közlemények* 119. évf. 2006. október 3. szám, 831-839. p.
19. SUBA J. 2007a. Rendőrség, Csendőrség Honvédség határvédelmi funkciói a magyar Királyságban IN: *Pécsi Határőr tudományos Közlemények. Tanulmányok a Határőrség és rendőrség –az integrált rendvédelem* című nemzetközi tudományos konferenciáról (szerk.: Hautzinger Zoltán) Pécs, 2007. 221-229.p.
20. SUBA J. 2007b. A Déli védelmi rendszer IN: *„ A magyar Maginot” A déli védelmi rendszer 1951-1955* Bp. 2008. (Főszerk: Dr. Holló József) 55- 88. p.
21. SUBA J. 2008. Erődök védelmi rendszerek a Dráván innen és túl, 1938-1955 között IN. *„A Baranyai államhatár a XX. században* A Pécsi Tudományegyetemen 2008. február 15-én megtartott nemzetközi konferencia előadásai. Bp.2008. 59-68. p.

Internet-hivatkozások

1. <http://www.hor.gov.hu>
2. <http://www.brdsz.hu/data/hatarorseg/eu-csatlakozas.html>
3. <http://www.magyarorszag.hu/kozigazgas/intezmenyek/korm/bm/hop>